

ПРОТЕСТАНТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В РОЗРІЗІ РЕПРЕСИВНИХ ЗАХОДІВ БІЛЬШОВИКІВ (30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

На початку 30-их років більшовицьке керівництво змінило заходи антипротестантської боротьби. Влада залучила державні силові структури, які розгорнули репресивну кампанію щодо протестантів. До 1938 року, через неможливість держави ні фізично, ні економічно продовжувати масові репресії, вони припинилися. За 20 років радянської влади кількість священнослужителів-євангелістів скоротилася на 90%.

Ключові слова: протестант, антирадянський елемент, репресії.

Маючи досвід адміністративної боротьби з протестантськими громадами у 20-ті роки, держава ще в першій половині 30-их років послідовно перейшла до застосування щодо віруючих силових засобів. При Раді Спілки воєвничих безвірників створювався «антисектантський відділ». Його працівники неодноразово пропонували каральним органам здійснювати репресії щодо віруючих: «У зв'язку з судовими процесами над сектантами, які притягуються до відповідальності за контрреволюційні та кримінальні злочини, а також і за відмову служити в армії, створити з антирелігійників кадри судових експертів та громадських обвинувачів, домогтися проведення показових судових процесів» [11, с. 17-18].

Новий, по суті репресивний, наступ на протестантські церкви, як і в попередні роки, розпочався з «вказівки» Й. Сталіна, який проголосив другу п'ятирічку «безбожною», тобто до 1937 року влада повинна була знищити релігію. «Ініціатива» вищого партійного керівництва та лідерів «антирелігійного фронту» були сприйняті каральними органами влади як сигнал до початку репресій. Вони проводилися, як правило, з метою «обезголовлення» церков через позбавлення волі, заслання або навіть фізичне усунення їхніх лідерів.

У роки колективізації в СРСР примусово переселили у східні райони країни понад десяти мільйонів «куркулів» [7, с. 393]. Цілком ймовірно, що серед них була значна частка протестантів, оскільки їхні громади, за твердженням влади, склалися переважно із середнього та заможного селянства, а отже - з «контрреволюційних елементів».

Порівняно з іншими регіонами СРСР в Україні процес «розкуркулення» набув великого розмаху. Ця обставина значною мірою посилила утиски щодо місцевих протестантів. Більшовики добре розуміли, що позбавлена лідера громада приречена на саморозпуск. До того ж, місцеві органи влади часто прискорювали цей процес, відмовляючи громаді в реєстрації. Факти боротьби із «сектантами-куркулями» широко популяризувалися в антирелігійних виданнях. Наприклад, на шпальтах журналу «Безвірник» за 1934 року подавалися дані про засудження керівника баптистів Миргородської громади Полтавської області за «злісне порушення державного закону про хлібозаготівлю». Після його арешту організація розпалася. Аналогічний випадок трапився на Вінниччині, де безвірники «викрили сектанта-куркуля» С. Войтенка – пресвітера громади

християн євангельської віри. Його було засуджено до заслання, після чого у громаді залишилося лише п'ятеро осіб [13, с. 85]. Подібні факти спостерігалися й в інших регіонах України. Так, селянина із села Різдяного, що на Харківщині, Г. Губського заарештували лише за те, що він продав вирощений ним хліб, а не задарма здав державі, але водночас і за те, що він «сприяв проведенню зібрань баптистів» [16, 15]. Отже, цитуючи дослідника баптизму Л. Мітрохіна, зазначимо, що у 30-ті рр. «склалася трагічна ситуація: церковним організаціям і віруючим не лише відмовляли в політичній довірі, але й робили все, щоб увігнати їх в образ ворога» [7, с. 389].

Після внесення змін у релігійне законодавство, на початку 30-их років становище протестантів ще більше ускладнилося. Обслуговування громад служителями культів стало практично неможливим, оскільки воно потребувало особливого дозволу місцевої влади. Отримати дозвіл всіляко перешкоджали, а самостійне відвідування організацій суворо каралося в адміністративному порядку. Від керівників громад влада вимагала все нових і нових поступок. Ті священнослужителі, котрі погоджувалися з цим, поступово займали ключові місця в організаціях. У травні 1929 року центральне керівництво НКВС розробило й направило в місцеві адміністративні відділи таємну інструкцію, у якій «навчало» своїх підлеглих роботі з «ненадійними» керівниками деяких організацій, зокрема й релігійних: «...щодо осіб, які формально мають усі права, щоб бути в числі фундаторів або членів товариства, але про яких надійшов від ДПУ або інших органів компрометуючий матеріал, то, звичайно, таких осіб треба в той або інший спосіб усувати від участі в громаді. Способи ці треба добирати залежно від характеру компромату та наявності тих або інших можливостей, а саме: позбавляти виборчих прав і на підставі цього виводити особу зі складу товариства; якщо інші засоби не підходять, тоді слід просто не допускати існування такого товариства, відмовивши йому з різних мотивів у реєстрації статуту» [5, с. 10]. Опинившись у складній ситуації, частина священнослужителів залишила добровільно свою працю, до решти влада застосувала особливі засоби впливу.

Репресивна машина проти лідерів протестантів запрацювала ще у 20-ті роки. Майже в усіх антирелігійних виданнях було роздруковане «викриття шпигунської групи баптиста Шевчука», яка діяла на Вінниччині, перебуваючи начебто на службі в польської розвідки. Того ж року органи ДПУ «викрили» такі ж «шпигунські організації», очолювані баптистами Р. Хом'яком та З. Павленком, в Полтаві та Миколаєві, а також у Донбасі, якою керували Маркозов і Щеглов [2, с. 104; 14, с. 106]. У 1928 році був звинувачений у шпигунстві й заарештований секретар Всеукраїнського союзу об'єднань баптистів О. Букреєв. Через рік у Житомирі репресували скарбника союзу Ф. Косолапова. Після тривалого перебування у Харківській в'язниці він тяжко захворів, тому дружині дозволили забрати його додому, де Косолапов і помер. Схожим був сценарій останніх років життя й у голови Полтавського обласного об'єднання баптистів пресвітера Р. Хом'яка, який після ув'язнення в Харкові 1929 року пішов по етапу, захворів і згодом помер в Іркутську. За свідченням його доньки Л. Довбні, батькові в їжу клали отруту [3, арк. 1-3].

У 20-ті роки хвиля репресій зачепила й керівний склад Всеукраїнського союзу євангельських християн. У 1929 році був ув'язнений його голова І. Моторін [13, 12].

На початку 30-х років репресії щодо віруючих посилилися. З цією метою були внесені відповідні зміни в організацію силових органів влади [5, 193-195]. Як правило, кожній новій хвилі репресій передувала відповідна громадська думка, а пресу поглинали публікації про шпигунські дії «релігійників» тощо. За нашими спостереженнями, черговий сполах репресій проти священнослужителів за часом збігався з початком виборів до радянських органів влади. Такі припущення частково підтверджує одна з промов О. Ярославського, виголошена в 1937 році: «Якраз тепер, коли на черзі постає питання про вибори до Рад депутатів трудящих..., нам необхідно ще ширше розгорнути антирелігійну пропаганду. Ця пропаганда повинна бути направлена на те, щоб вирвати віруючих-трудящих із-під реакційного впливу церковників і сектантських проводирів, котрі нерідко є прямими агентами й учасниками всіляких контрреволюційних груп» [14, с. 25].

Окрім загальних настанов щодо «ворожих елементів», НКВС УРСР 5 жовтня 1937 року наголосив на необхідності в найкоротший термін провести широку операцію з метою рішучого розгрому церковно-сектантських контрреволюційних кадрів [9, с. 198-199]. Із протестантських конфесій в Україні першим був зруйнованим Союз християн євангельської віри. У 1930 році репресовано його керівний склад (понад 800 осіб) на чолі з головою союзу І. Воронаєвим. Його доля до кінця не з'ясована. Відомо, що в 40-ві роки він ще перебував в одному із сибірських концтаборів. Однак згодом загинув, коли відстав від колони в'язнів і конвоїри нацькували на нього собак [1, с. 152]. Дружину Воронаєва починаючи з 1933 року неодноразово заарештовували. Лише в 1953 році їй з двома дітьми дозволили виїхати до США.

У першій половині 30-их років були репресовані лідери Федеративного союзу баптистів. Тривали арешти й серед керівників українських організацій. У 1932 році після дев'ятимісячного ув'язнення помер голова Київського обласного об'єднання баптистів Д. Правоверов. Його місце посів А. Костюков, який залишався водночас і головою Всеукраїнського союзу. Однак уже через рік його теж репресували та відправили на три роки в заслання до Сибіру.

Лише за один день, 27 лютого 1934 року особливою нарадою при колегії ОДПУ УСРР були засуджені на три роки ув'язнення 11 баптистів, серед яких: Е. Клаупік (уповноважений Союзу баптистів СРСР), І. Татарченко (проповідник на Кіровоградщині), Г. Кеніх (проповідник на Одещині), інші лідери руху – Я. В'язовський, І. Захарчук, О. Мозгова [16, арк. 99-101].

У другій половині 30-их років, розпочалася нова хвиля репресій, багато віруючих були ув'язнені повторно. Так, у листопаді 1936 року працівники НКВС знову заарештували А. Костюкова, котрий, за рішенням трійки Київського обласного управління НКВС УРСР, через місяць був розстріляний [16, арк. 4, 57, 58]. У грудні 1937 року енкаведісти розстріляли його наступника на посаді голови Київського обласного об'єднання баптистів А. Нестеренка [15, арк. 2, 8, 9, 115, 116]. У 1937 році повторно заарештували Ф. Жадкевича (керівника Вінницької організації баптистів), який, за твердженням влади, очолював там фашистську організацію баптистів. Наприкінці року його розстріляли так само, як і решту членів очолюваної ним «організації»: Т. Пишного, М. Дехтяра, А. Тарнавського, П. Кleshка, А. Канського, Г. Міхалевського [16, арк. 71-73]. Як правило «сектантські контрреволюційні групи» «викривалися» владою в тих регіонах України, де був поширений євангелістський рух. Крім названих на Київщині

заарештували І. Чижикова (проповідника київської громади), Є. Педяша (колишнього голову Київського окружного об'єднання баптистів) та ін.

За неповними даними впродовж 30-их років було репресовано лише в Кременчуці 7 лідерів баптистів, у Харкові – 10, Полтаві – 10, Дніпропетровську – 40. А загалом у СРСР, за даними баптистів, були відправлені до таборів близько 25000 їх одновірців, із яких 22000 назад не повернулися [1, с. 141].

Центральне керівництво Союзу євангельських християн теж зазнало репресій, проте не таких значних, як баптистське. В Україні у 1937 році був ув'язнений колишній голова Всеукраїнського союзу В. Єгоров [3, арк. 81].

Однак упродовж 30-их років влада не встигла повністю знищити керівні склади церков баптистів та євангельських християн. Відомо, що у 1940 році із «старих» кадрів у громадах працювали: М. Орлов, Я. Жидков, А. Андреев, А. Карев, М. Голяєв, М. Левінданто, П. Малін, Ф. Пятковський та інші. Українську церкву об'єднаних у 1945 році євангельських християн-баптистів репрезентували керівники різних рівнів колишнього Всеукраїнського союзу євангельських християн: Я. Ходюш (32 роки стажу священнослужителя), Ф. Гаркуша (30 років), А. Ходюш (20 років), Т. Майданенко (25 років) [15, арк. 48].

З кінця 20-их років зазнавала переслідувань й Церква адвентистів сьомого дня. В СРСР із 200 проповідників, які працювали у 1929 році до початку 50-их років залишилося лише два. У 1934 році позбавили волі беззмінного впродовж 20-их – першої половини 30-их років голову Всесоюзного об'єднання адвентистів сьомого дня Г. Лебсака. Через чотири роки він помер у Вологодській в'язниці. Того ж року був засуджений голова Всеукраїнського союзу адвентистів І. Львов, який вийшов на волю і був реабілітований лише в 1956 році. Адвентиста О. Грица в концтаборі взимку обливали водою - він помер від переохолодження [6, с. 94–95, 17, 176, 182]. В. Яковенко був засуджений у 1934 році на п'ять років таборів за «здійснення релігійної пропаганди, зв'язок із закордоном, проведення нелегальних молитовних зборів адвентистів». Того ж року за одну ніч була заарештована вся рада Вінницької громади адвентистів сьомого дня. Окрім її керівника А. Васюка, опинилися за ґратами Т. Оскерко, С. Штарк, В. Домбровський, П. Івасенко та ін. У 1941 році А. Васюк був повторно засуджений на сім років [6, с. 234, 240, 243].

За даними адвентистів, у СРСР було репресовано близько 3000 членів церкви. Із 150 проповідників влада заарештувала 148. Майже 80% від загальної кількості засуджених загинули. В Україні до середини 30-их років зазнали репресій 98% служителів Церкви адвентистів сьомого дня [8, с. 4, 47, 139].

Для масової репресивної політики 30-их років були характерними одноманітність системи допитів та ведення справ, протоколи яких відрізнялися один від одного переважно в тій частині, де йшлося про життєвий шлях засудженого (автобіографічні дані). Для «урізноманітнення» змісту сфабрикованих справ слідчим, ймовірно, бракувало часу, та й зрештою – потреби. Наприклад, протестантських священнослужителів заарештовували переважно як «активних учасників фашистських організацій баптистів (адвентистів, євангельських християн та ін.)» або як «агентів іноземних розвідок». У зв'язку з цим і звинувачення були теж однаковими: за статтями: 54-6, 54-10, 54-11 КК УРСР, які передбачали або великі строки ув'язнення (до 25 років), або вищу міру покарання.

Результати державної репресивної кампанії щодо протестантів були жахливими. В Україні кількість баптистів та євангельських християн протягом 1929–1932 років зменшилася більше, ніж у 3,5 рази [10, с. 405]. Із приблизно 200000 священнослужителів ще дореволюційної Російської імперії на 1940 рік залишилося близько 20000 [12, с. 23], тобто їх кількість скоротилася на 90%. На думку багатьох дослідників, через неможливість держави ні фізично, ні економічно продовжувати масові репресії у 1938 році вони були припинені.

Отже, в порівнянні з 20-ми роками, у 30-ті роки партійна влада змінила методи боротьби з протестантськими церквами, залучивши до них державні силові структури, які розгорнули страхітливую за своїми масштабами репресивну кампанію проти віруючих, особливо керівників їх організацій. Було дозволено не вільний розвиток протестантських церков, а лише підконтрольну державі ілюзорність існування небагатьох централізовано та ієрархічно розчленованих протестантських організацій. Проте репресії не знищили, як того бажали більшовики, віри в Бога і не допомогли «прижитися» у суспільстві новій, штучно насадженої релігії – атеїзму.

Список використаних джерел

1. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР. Новейший период / Л.М. Алексеева. – Вильнюс – М.: Весть, 1992. – 352 с.
2. Державний архів Запорізької області. – Ф. 316. – Оп. 3. – Спр. 118.
3. Державний архів Служби безпеки України. – Спр. 74156.
4. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф. 525. – Оп. 1. – Спр. 246.
5. ДАХО. – Ф. 845. – Оп. 2. – Спр. 609.
6. Жукалюк Н.А. Вспоминайте наставников ваших (история Церкви Адвентистов седьмого дня в личностях) / Н.А. Жукалюк. – К.: Джерело життя, 1999. – 672 с.
7. Митрохин Л.Н. Баптизм и современность (философско-социологические очерки) / Л.Н. Митрохин. – СПб.: РХГИ, 1997. – 480 с.
8. Парасей А.Ф., Жукалюк Н.А. Бедная, бросаемая бурей / Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А.Ф. Парасей, Н.А. Жукалюк. – К.: Джерело життя, 1997. – 340 с.
9. Пащенко В.О. Православ'я в Україні. Державно-церковні стосунки. 20-30-і рр. ХХ ст. / В.О. Пащенко. – Полтава: Полтава, 1995. – 289 с.
10. Путинцев Ф.М. Политическая роль и тактика сект / Ф.М. Путинцев. – [За ред. П.А.Красикова]. – М.: ГАИЗ, 1935. – 476 с.
11. Резолюция II Всесоюзного съезда СВБ. Центральный Совет СВБ. – М.: Безбожник, 1930. – С. 17–18.
12. Теляковский Е. Современные религиозные организации / Е. Теляковский // Антирелигиозник. – 1940. – №2. – С. 23–24.
13. Хуторський П. Поразка проповідника-шкідника / П. Хуторський // Безвірник. – 1934. – №10. – С. 48–49.
14. Церковники-сектанты – враги социализма: Сборник под ред. И.С.Аверина. – Иваново: Государственное издательство Ивановской обл., 1938. – 124 с.
15. Центральный державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4555.
16. ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 50163.
17. Там само. – Спр. 64762.

Р. А. Ситарчук

**ПРОТЕСТАНТСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ В УКРАИНЕ
В РАЗРЕЗЕ РЕПРЕССИВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ БОЛЬШЕВИКОВ
(30-ЫЕ ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ)**

В начале 30-ых годов большевистское руководство изменило мероприятия антипротестантской борьбы. Власть задействовала государственные силовые структуры, которые развернули репрессивную кампанию против протестантов. До 1938 года через невозможность государства ни физически, ни экономически продолжать массовые репрессии, они прекратились. За 20 лет советской власти количество священнослужителей-евангелистов сократилось на 90%.

Ключевые слова: протестант, антисоветский элемент, репрессии.

R. A. Sitarchuk

**PROTESTANT ORGANISATION IN UKRAINE WITHIN THE ASPECT
OF REPRESSIVE ACTIVITIES OF BOLSHEVISTIC UNITS (30s in XXcentury)**

At the beginning of 30s, Bolshevistic governing body changed measures as for antiprotestant struggle, used by state power structures, which developed terrible repressive company against Protestants. To the end of 1938 because of physical and economic impossibility of state to continue the struggle, mass repressions were stopped. The quantity of priests was reduced to 90% for 20 years of Soviet power.

Key words: Protestant, antisoviet element, repressions.

Надійшла до редакції 26 листопада 2013 року

* * *